

УДК 343.8

Дудко Є. В., прокурор відділу нагляду за додержанням законів органами СБУ, державної митної служби та державної прикордонної служби управління нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні прокуратури міста Києва

Участь прокуратури України у кримінально-виконавчій діяльності

В статті, на основі з'ясування соціально-правової природи правового статусу прокуратури України та змісту кримінально-виконавчих правовідносин, визначені проблемні питання з означеної тематики дослідження, а також розроблені науково обґрунтовані шляхи їх вирішення по суті.

Ключові слова: прокуратура; учасник; суб'єкт правовідносин; кримінально-виконавчі правовідносини; органи та установи виконання покарань; форми та засоби прокурорського реагування; правопорушення.

В статье, на основании определения социально-правовой природы правового статуса прокуратуры Украины и содержания уголовно-исполнительных правоотношений, установлены проблемные вопросы по избранной тематике исследования, а также разработаны научно обоснованные пути их решения по сути.

Ключевые слова: прокуратура; участник; субъект правоотношений; уголовно-исполнительные правоотношения; органы и учреждения по исполнению наказаний; формы и средства прокурорского реагирования; правонарушение.

This paper, based on the elucidation of the social and legal nature of the legal status of the Prosecutor's Office of Ukraine and content penal relationships identified problem areas from the designated subjects research and scientifically sound ways to address them on the merits.

Keywords: Prosecutor; participant; legal entity; the penal relationship; enforcement and penal institutions; form and prosecutor's; offense.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, не дивлячись на визначені у законі різні форми і види контролю за станом виконання та відбування кримінальних покарань в Україні, кількість правопорушень в органах та установах виконання покарань щорічно не зменшується.

Однією з детермінант, що обумовлює таку ситуацію, є неналежне використання можливостей прокуратури України в удосконаленні (реформуванні, оптимізації, т.ін.) кримінально-виконавчих правовідносин, зокрема у частині підвищення відповідальності працівників прокуратури за результати перевірки оперативно-службової діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (далі - ДКВС) України.

Не менш важливою проблемою у цьому контексті є й те, що досі на теоретико-прикладному рівні дискусійними є питання щодо визначення ролі та місця прокуратури у кримінально-виконавчій діяльності (у виді суб'єкта чи учасника правовідносин), що, у свою чергу, вимагає посилення уваги науковців до розробки існуючих проблем, включаючи й дослідження на міждисциплінарному (комплексному) рівні.

Стан досліджень. Вивчення наукової літератури показало, що у більшій мірі питаннями, які склали предмет дослідження цієї наукової статті, займаються науковці, що розробляють проблеми діяльності прокуратури, а саме: Ю.М. Грошевий, Л.М. Давиденко, В.С. Зеленецький, С.В. Домбровський, М.В. Косюта, М.Л. Лісовий, О.Р. Михайленко, Ю.Є. Полянський, В.Я. Тацій, Є.В. Фесенко, М.К. Якимчук.

Поряд з цим, слід визнати, що без залучення до цього процесу науковців інших галузей, що складають зміст боротьби із злочинністю в Україні, зокрема вчених

кримінально-виконавчого профілю, а також без глибокого аналізу особливостей кримінально-виконавчих правовідносин, підвищити ефективність діяльності прокуратури України у сфері виконання покарань буде вкрай проблемно, що й виступило додатковим аргументом при виборі теми цієї наукової статті.

Виклад основних положень роботи. Засобами прокурорського нагляду має бути забезпечено додержання і виконання не лише прав засуджених, затриманих, осіб, взятих під варту, і тих, до котрих застосовано примусові заходи медичного чи виховного характеру, а й щодо захисту прав людини у сфері боротьби зі злочинністю. Гарантією попередження і своєчасного усунення порушень прав і законних інтересів затриманих, взятих під варту, засуджених, та осіб, які перебувають за рішенням суду у психіатричних лікарнях, спеціальних закладах для неповнолітніх, застосування до них примусових заходів виховного характеру є систематичне проведення прокурором перевірок в органах і установах, де вони тримаються, незалежно від наявності даних про порушення законності [1, с. 825]. Щодо прокурорського нагляду за виконанням кримінальних покарань, то уст. 22 КВК України зазначено, що прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні кримінальних покарань в органах і установах виконання покарань, здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами відповідно до Закону України "Про прокуратуру". При цьому, органи і установи виконання покарань зобов'язані виконувати постанови і вказівки прокурора щодо дотримання порядку виконання покарань, встановленого чинним кримінально-виконавчим законодавством України [2, с.76-78].

З огляду цього, слід визнати, що функція прокурорського нагляду за законністю кримінально-виконавчої діяльності відрізняється від інших функцій прокуратури, але, водночас тісно пов'язаних з ними, забезпечуючи захист громадянських прав засуджених, їх правовий статус і одночасно виконуючи роль засобу превалювання каральної функції держави, застосування державного примусу, захисту суспільства та громадян.

На єдину систему прокуратури України Основним Законом держави (п. 4 ст. 121) покладається нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальній справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, який, за визначенням провідного науковця у цій галузі права О. Р. Михайленка, за своєю суттю є функцією прокуратури, а точніше наглядовою підфункцією поряд з наглядом за додержанням і застосуванням законів і нагляду за додержанням законів органами, які спроводять ОРД, досудове слідство [3, с. 36].

Згідно з ч. 1 ст. 44 Закону України "Про прокуратуру" прокурорський нагляд розповсюджується на установи тримання попереднього ув'язнення, установи виконання покарань та інші установи, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування покарання особами у цих установах, їх прав і виконання ними своїх обов'язків [4, с. 111].

Додержання законності у зазначених випадках становить предмет прокурорського нагляду.

Чинне кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство України чітко і повно визначає підстави виконання покарань, порядок і умови тримання засуджених як до позбавлення волі, так і до інших мір покарання, а також до тих, до котрих застосовані інші заходи примусового характеру, пов'язані з обмеженням особистої свободи громадян.

За сучасних умов постала необхідність, виходячи із потреб практики, у подальшому розширенні на законодавчому рівні кола об'єктів, на яких розповсюджується функція прокуратури, що розглядається. При цьому необхідно зважати на наявність низки установ, які застосовують передбачені законодавством заходи адміністративного примусу в судовому порядку, пов'язані з більш або менш суттєвими обмеженнями свободи громадян (місця утримання осіб, затриманих за здійснення адміністративних правопорушень, приймальні-розподільники та ін.). У зв'язку з цим під час розроблення проекту нової редакції Закону України "Про прокуратуру" виникла ідея поділу згаданої функції на дві частини, а саме: на нагляд за додержанням законів при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, і нагляд щодо виконання судових рішень у кримінальних справах [5]. Реалізація цієї ідеї дає можливість чіткіше визначити предмет прокурорського нагляду і конкретніше визначити обов'язки окремих підрозділів і посадових осіб прокуратури у здійсненні нагляду.

Суттєве значення щодо підвищення ролі прокурорського нагляду при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, має те, що ця сфера наглядової діяльності отримала законодавче закріплення і в майбутньому навряд чи може бути обмежена.

Виступаючи традиційною функцією прокуратури, прокурорський нагляд у згаданій сфері покликаний не просто сприяти зміцненню режиму законності в установах попереднього ув'язнення та УВП, а й забезпечувати виконання у них приписів кримінально-виконавчого та іншого чинного законодавства України.

У юридичній літературі щодо цього питання висловлено різні думки, і не з усіма можна погодитись. Зокрема, деякі автори вважають, що за сучасних умов прокуратура є єдиним органом держави, на який покладено нагляд за додержанням законності в установах, де внаслідок ізоляції від суспільства громадяни залишаються найменше захищені з точки зору своїх прав і законних інтересів" [6, с. 54].

Якщо розглядати державний і соціальний контроль у широкому розумінні цього слова, то певну частку щодо зміцнення законності в названих установах вносять суди, спостережні комісії, органи відомчого контролю, в тому числі органи та установи Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України, а останнім часом і Уповноважений Верховної Рди України з прав людини. І все ж таки прокуратура, безумовно, посідає значне місце в системі такого контролю (нагляду), наглядаючи постійно за забезпеченням законності, маючи для цього спеціальні органи й добре підготовлені кадри.

Як з цього приводу зауважив В.М. Трубніков, прокурори повинні стати основним, головним гарантом захисту прав і законних інтересів осіб, які відбувають кримінальне покарання, а також позитивної соціальної адаптації звільнених від покарання, що буде сприяти швидшому вирішенню питань їх побутового і трудового влаштування, відновленню соціально корисних зв'язків правового статусу громадянина, а отже попередженню рецидивної злочинності [7, с. 100].

Завдання прокурорського нагляду в названій сфері визначаються також сучасними концепціями кримінально-виконавчої політики держави, нормами кримінального і кримінально-виконавчого законодавства, іншими нормативно-правовими актами України, якими передбачено завдання кримінального покарання та інших заходів державного примусу, які пов'язані із обмеженням свободи громадян.

У сучасних умовах держава застосовує заходи для того, щоб діяльність органів і установ кримінально-виконавчої системи якомога більше відповідала міжнародним і

європейським стандартам, особливо щодо додержання елементарних прав і законних інтересів засуджених.

Завдання кримінального покарання сформульовані в ст. 50 КК України, згідно з якою "покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами" [8, с. 257].

На погляд О.М. Джужи, кримінально-виконавче законодавство України також виходить з того, що по відношенню до засуджених правообмеження застосовуються як психолого-педагогічний засіб впливу з метою його виправлення і попередження здійснення ним нових злочинів [9, с. 74].

Як видається, стале уявлення про мету покарання в сучасних умовах повинно бути переглянute. Досягнення мети "виправлення" і тим більше ресоціалізації засуджених навряд чи можна вважати достатньою, якщо йому вдається конкретним і реальним завданням, хоча, безумовно, як відзначено в літературі, мету покарання стосовно конкретного засудженого можна вважати досягнутою, якщо йому вдається прищепити якості людини, яка дотримується правил поведінки, вимог законів [7, с. 451].

Орієнтиром у визначенні завдань покарання, без сумніву, мають виступати загальновизнані міжнародні норми, якими визначається мета покарання [10, с. 442]. До них, зокрема, відносяться Європейські пенітенціарні правила, розроблені під егідою Ради Європи, членом якої є Україна, хоча вони і мають рекомендаційний характер. Зокрема, згідно з п. 3"цих Правил метою режиму поводження з засудженими особами є підтримання їхнього здоров'я і особистої гідності, а також наскільки це дає змогу; призначений вироком строк покарання розвиток у них почуття відповідальності до тих нахилів і здібностей, котрі допоможуть їм повернутися в суспільство, жити з повагою до закону і самостійно заробляти на власне життя після звільнення [11].

Щодо завдань прокурорського нагляду за держанням кримінально-виконавчого законодавства України в юридичній літературі висловлено різноманітні, часом суперечливі міркування. Так, на думку М.Ю. Рагинського, завданням прокурорського нагляду в цій сфері є забезпечення виконання заходів покарання і мети попереднього ув'язнення, що визначені кримінальним, кримінально-виконавчим і кримінально-процесуальним законодавством. Досягти ж мети покарання і, відповідно, виправлення засуджених, а також мети попереднього ув'язнення, можна лише за умов найсуворішого забезпечення законності як адміністрацією УВП так і органів виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі [12, с. 276-277].

Т.Н. Добровольська і М.А. Матющенко бачать завдання прокурорського нагляду в тому, щоб при виконанні будь-якої міри покарання додержувалось законодавство щодо порядку й умов відбування покарання і забезпечувалось додержання прав і обов'язків засуджених. Водночас прокурор здійснює нагляд і за додержанням законів самими засудженими [13, с. 4]. З таким підходом навряд чи можна погодитися, оскільки прокурор перевіряє не додержання законів засудженими, а законність заходів, котрі приймаються адміністрацією УВП за фактами здійснюваних ними правопорушень.

Більш предметно, ці завдання сформулювали М.М. Белкін, В.З. Самсонов та ін. На їхню думку, вони полягають у здійсненні нагляду за тим, щоб: 1) утримання осіб у місцях позбавлення волі здійснювалось не інакше, як на підставах і в порядку, встановленому законом; 2) додержувалось законодавство про порядок і умови відбування засудженими покарання, їх виправлення і ресоціалізації; 3) забезпечувалось додержання встановлених законом прав і обов'язків засуджених [14, с. 5].

Поряд з цим, дуже суперечливим, на наш погляд, є визначення завдань проку-

порського нагляду за додержанням законів у місцях застосування заходів примусового характеру, запропоноване Д.І. Пишньовим, який вважає, що до них слід віднести: а) своєчасність і правильність звертання до виконання заходів примусового характеру; б) правильність реалізації таких заходів; в) законність і обґрунтованість звільнення громадян від заходів примусового характеру [15, с. 138-146].

У зв'язку з цим виникає логічне запитання: чому звільнення від заходів примусового характеру оцінюється прокурором з точки зору його законності та обґрунтованості, а реалізація таких заходів - з точки зору їх правильності, що в принципі взагалі не стосується предмета прокурорського нагляду.

Як видається, у проекті нового Закону України "Про прокуратуру" необхідно виокремити сформулювати основні завдання прокурорського нагляду як за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, так і при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, при цьому слід взяти до уваги те, що виконання вироків - це завершальна стадія кримінального провадження, в якій відбувається реалізація вироків, що набрали чинності, а також вирішення судом питань, котрі виникають при звертанні вироку до виконання і під час самого його виконання. На стадії виконання вироку втілюється в життя рішення, винесене судом по кримінальній справі. Лише своєчасне і правильне виконання вироку суду забезпечує реальність невідворотності покарання, є обов'язковою умовою його ефективності. І навпаки, несвоєчасне, неналежне виконання вироку не тільки знижує його ефективність, а й негативно позначається на профілактиці злочинів.

Здійснення прокурорського нагляду в цій сфері ніби "вінчає" всю його попередню наглядову та іншу діяльність, пов'язану з порушенням і розслідуванням кримінальної справи і підтриманням державного обвинувачення в суді.

Як показує практика, прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах повинний здійснюватися для того, щоб:

- 1) згідно з вимогами закону своєчасно і правильно звертатися до виконання і виконувалися судові рішення по кримінальних провадженнях;
- 2) на законних підставах утримувалися під вартою особи в установах попереднього ув'язнення, кримінально-виконавчих та інших органах і установах, які виконують судові рішення по кримінальних провадженнях;
- 3) забезпечувалося додержання встановлених законом прав осіб, взятих під варту і засуджених, виконання ними обов'язків; прав осіб, які перебувають у психіатричних установах спеціального типу, а також додержання порядку, умов утримання, відбування кримінального покарання і лікування;
- 4) виконувалися вимоги законодавства України щодо звільнення засуджених від відбуття покарання, відстрочки виконання вироку та інших питань, пов'язаних із виконанням вироку.

Захист прав і законних інтересів осіб, взятих під варту і засуджених до позбавлення волі, а також осіб, щодо яких застосовано інші заходи примусового характеру, пов'язані з обмеженням особистої свободи, посідає центральне місце з-поміж завдань прокуратури у межах функції прокурорського нагляду, про яку йдеться. Це випливає із положень ч. 1 ст. 3 Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. При цьому необхідно зазначити, що відповідно до ч. 3 ст. 63 Основного Закону засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [3].

Кожне із вищенаведених завдань прокуратури так чи інакше спрямоване на забезпечення прав і законних інтересів осіб, свобода яких обмежена в інтересах держави і суспільства, і які через об'єктивні причини обмежені також у можливості самостійно захищати власні права.

Основними законодавчими актами, за додержанням яких здійснюється нагляд у межах згаданої функції, є: КВК, КПК України, Закони України "Про попереднє ув'язнення", "Про застосування амністії в Україні" та низка інших законів України.

Як акти прямої дії можуть використовуватися також міжнародно-правові документи, ратифіковані Україною, зокрема Конвенція проти катувань й інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання, Європейська конвенція прав людини, Протокол № 11 Ради Європи, що передбачає перебування контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини та ін. [16].

Одним із ключових питань нагляду є законність перебування осіб у слідчих ізоляторах, виправних і виховних колоніях, дисциплінарних батальйонах, психіатричних лікарнях, де утримуються особи, до яких за здійснення суспільно небезпечних дій застосовані примусові заходи медичного впливу. Ця проблема включає в себе:

- 1) законність поміщення і утримання;
- 2) додержання строків утримання;
- 3) наявність законних підстав для звільнення від покарання чи інших заходів примусового характеру.

Висновок. Таким чином до змісту предмета прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень по кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших примусових заходів виховного характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, слід віднести:

- 1) законність перебування осіб у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, виправно-трудовах (виправних - авт.), та інших установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом;
- 2) додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування покарання особами у цих установах;
- 3) додержання встановлених законодавством прав осіб, які перебувають у цих установах, і виконання ними своїх обов'язків;
- 4) законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації виправно-трудовах (виправних - авт.) та інших установ, які виконують покарання або заходи примусового характеру, пов'язані з обмеженням особистої свободи громадян [17, с. 244-245].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. — К.: Форум. — 2003. — 938 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинський [та ін.]; за заг. ред. А.Х. Степанюка. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 496 с.
3. Конституція України : зі змінами. — Х. : Право, 2012. — 64 с.
4. Про прокуратуру: Закон України // Вісн. Прокуратури. — 2001. — № 6. — С. 100-117.
5. Закон України «Про внесення змін до закону України «Про прокуратуру». Варіант єдиного проекту. — К. — 2000. — 45 с.
6. Про амністію: Закон України від 31.05.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 25. — Ст. 1394.

7. Трубніков В.М. Кримінально-виконавче право в системі права України // Правова система України: теорія і практика: Тези доп. і наук. повідом. Респуб. наук.—практ. конференції. — К., 1993. — С. 451.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Загальна частина / За заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. — К.: ФОРУМ, 2001. — 388 с.
9. Курс кримінально-виконавчого права України (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О. М. Джужа, В.О. Корчинський, С.Я. Фаренюк; за заг. ред. О.М. Джужа. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 304 с.
10. Дуванський О. затримання особи та обрання їй запобіжного заходу у вигляді взяття під варту: у чинному КПК України та у його проекті // Право України. — 2005. — № 6. — С. 61-63.
11. Європейські в'язничні правила. // Оцінка, шляхи подальшого реформування в'язничної системи України. — К., 1999. — С. 189-210.
12. Рагинський М.Ю. Надзор за соблюдением законности в местах лишения свободы, при отбывании ссылки и исправительных работ без лишения свободы // прокурорский надзор в СССР. — М., 1973. — С. 276-277.
13. Добровольская Т.Н., Матюшенко М.А. Прокурорский надзор за исполнением наказаний и иных мер принудительного характера, назначаемых судом: Конспект лекций. — Х., 1983. — С. 4.
14. Белякин Н.М., Самсонов В.З., Сафонов А.П. Прокурорский надзор за соблюдением законов в исправительно-трудовых учреждениях: Метод. темы. — М., 1984. — С. 5.
15. Прокурорський нагляд в Україні. — Донецьк, 1997. — С. 235.
16. Загальна декларація прав людини // Оцінка, шляхи подальшого реформування в'язничної системи України. — К., 1999. С. 189-210.
17. Каркач П.М. Організація роботи прокуратури міста, району: Методич. посіб. — Х.: Право, 2008. — 352 с.

УДК 343.22

Отчак Н. Я., к.ю.н., доцент кафедри
освітньої політики Львівського обласного
інституту післядипломної педагогічної освіти

Юридична природа особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх

У статті досліджується юридична природа кримінальної відповідальності неповнолітніх та причини, що зумовлюють особливий статус неповнолітніх осіб різних вікових категорій.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, неповнолітня особа, спеціальний суб'єкт злочину, суб'єктивна сторона злочину, вікова неосудність.

В статье исследуется юридическая природа уголовной ответственности несовершеннолетних и причины, обуславливающие особый статус несовершеннолетних разных возрастных категорий.

Ключевые слова: уголовная ответственность, несовершеннолетний, специальный субъект преступления, субъективная сторона преступления, возрастная невменяемость.

The article examines the legal nature of the criminal responsibility of minors and the reasons which lead to the special status the minors of different ages.

Keywords: criminal liability, a minor, a special entity of crime, the subjective aspect of the crime, diminished responsibility.

Постановка проблеми. Із розвитком суспільства зростає активність населення в різних сферах суспільного життя, їх свідомість та нетерпимість до порушення